

УДК 336.226.11

Коцан Л.М.*аспірант кафедри фінансів та природокористування
Національного університету водного господарства
та природокористування***СОЦІАЛЬНО-РЕГУЛЮЮЧА РОЛЬ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ**

У статті досліджено особливості системи оподаткування доходів в Україні. Проаналізовано роль податку на доходи фізичних осіб у наповненні доходів зведеного бюджету. Розраховано показники податкового навантаження з ПДФО. Наведено основні зміни в механізмі оподаткування доходів та визначено вплив зміни ставок оподаткування на суму ПДФО для населення з різним рівнем доходів. Окреслено основні напрями посилення соціально-регулюючої ролі ПДФО.

Ключові слова: доходи, заробітна плата, оподаткування доходів, ПДФО.

Коцан Л.Н. СОЦИАЛЬНО-РЕГУЛИРУЮЩАЯ РОЛЬ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДОХОДОВ

В статье исследуются особенности системы налогообложения доходов в Украине. Проанализирована роль налога на доходы физических лиц в наполнении доходов сводного бюджета. Рассчитаны показатели налогового наложения по НДФЛ. Приведены основные изменения в механизме налогообложения доходов и определено влияние изменения ставок налогообложения на сумму НДФЛ для населения с различным уровнем доходов. Очерчены основные направления усиления социально-регулирующей роли НДФЛ.

Ключевые слова: доходы, заработная плата, налогообложение доходов, НДФЛ.

Kotsan L.M. SOCIO-REGULATORY ROLE OF INCOME TAXATION

The features of income taxation in Ukraine are investigated in the article. The role of individual income tax in generating consolidated budget revenue is analyzed. The indicators of tax burden from individual income tax are calculated. The basic changes in the income taxation mechanism are noticed; and the tax rates changes effect on the amount of individual income tax for population with different income levels are determined. The basic directions of strengthening of individual income tax socio-regulatory role are outlined.

Keywords: income, wages, income taxation, individual income tax.

Постановка проблеми. Податки є важливим джерелом наповнення бюджету та інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів. У чинній податковій системі України одне з центральних місць з-поміж усіх податків посідає податок із доходів фізичних осіб, який є вагомим важелем регулювання розподілу між державою та населенням фінансових ресурсів. Цей податок є одним із найстабільніших та найдієвіших джерел формуванням дохідної частини бюджету разом з тим, він безпосередньо впливає на рівень доходів населення та їх розподіл, виконуючи в такий спосіб роль соціального регулятора.

В Україні система оподаткування доходів зазнала численних трансформацій та перетворень, використовуючи як прогресивну, так і пропорційну шкалу оподаткування особистих доходів. При цьому в різні періоди податок на доходи фізичних осіб (прибутковий податок із громадян) з погляду фіскальної достатності й соціальної справедливості сприймався неоднозначно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оптимізації оподаткування, визначенню ролі податків та їх впливу на соціально-економічні процеси в країні присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних учених. У більшості робіт увага вітчизняних науковців акцентується на фіскальних аспектах оподаткування доходів, зокрема досліджено значення податку на доходи в наповненні бюджету держави та в забезпеченні процесів децентралізації [1; 2]. Порушено і питання посилення соціальної функції оподаткування доходів [3], в контексті чого розглянуто сутність та недоліки податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), розкрито об'єктивну необхідність та шляхи її реформування із урахуванням зарубіжного досвіду [3; 4; 5; 6]. Водночас дослідження особливостей оподаткування доходів та розкриття соціально-регулюючої ролі податку на доходи фізичних осіб задля подальшого вдосконалення механізму його справляння не втрачає своєї актуальності.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у продовженні теоретичних досліджень значення податку на доходи фізичних осіб та напрацюванні рекомендацій щодо посилення соціально-регулюючої ролі цього податку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оподаткування доходів є не лише важливим джерелом формування бюджетних ресурсів держави, але і вагомим фінансовим регулятором соціально-економічних процесів, впливаючи на обсяг і структуру доходів платників, активність інвестиційної діяльності, процеси нагромадження капіталу, визначаючи обсяги сукупного споживання та інші чинників стабільності та розвитку суспільства.

Беручи до уваги досвід розвинених країн, можна сказати, що прибуткове оподаткування є дієвим інструментом перерозподілу в умовах зрілої демократії із чітко визначеними умовами суспільного договору, із високим рівнем життя й доходів населення, тому вдосконалення оподаткування доходів громадян в Україні повинно відбуватися в напрямі забезпечення принципу соціальної справедливості [5, с. 13].

Оподаткування доходів фізичних осіб є складовою частиною фінансового механізму держави. У результаті перерозподілу доходів (платежів) фізичних осіб, з одного боку, реалізується економічна доктрина щодо рівня добробуту різних верств населення, а з іншого – формується фінансова база держави. Податок із доходів фізичних осіб має скерованість на соціальну справедливість податкової систем, оскільки ставить рівень оподаткування в пряму залежність від обсягів доходу платника.

Цей податок є одним із найстабільніших та найдієвіших джерел формуванням дохідної частини бюджету. ПДФО посідає друге місце в податкових надходженнях Зведеного бюджету України після внутрішніх податків на товари і послуги (ПДВ та акцизний податок). Протягом 2013–2015 рр. вона

коливалась на рівні близько 20%, що свідчить про вагому роль податку на доходи фізичних осіб у національній бюджетній системі.

Для аналізу взаємозв'язку надходжень податку з доходів фізичних осіб з основними макропоказниками розрахуємо питому вагу податку в доходах Зведеного бюджету України та питому вагу податку з доходів фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті (таблиця 1).

Податкові надходження до Зведеного бюджету України за 2014 р. склали 367511,9 млн грн, за аналогічний період 2015 р. – 507635,9 млн грн, темпи

росту склали 140,3%. Що стосується податку на доходи фізичних осіб, то відповідні цифри становлять 75202,9 млн грн та 99983,2 млн грн, темпи росту 132,9%. За даними таблиці частка податку з доходів фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті коливається на рівні близько 5%. Найвищим значенням даного показника було у 2015 р., який становив 5,1%, що свідчить про зростаючий вплив держави на формування доходів населення.

Як видно з таблиці 1, питома вага податку з доходів фізичних осіб у доходах зведеного бюджету не характеризується стійким зростанням або знижен-

Таблиця 1

Співвідношення податку з доходів фізичних осіб у доходах зведеного бюджету та ВВП у 2010–2015 рр.**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
ВВП (у фактичних цінах, млн грн)*	1082569	1302079	1411238	1454931	1586915	1979458
Доходи Зведеного бюджету, млн грн	314506,3	398553,6	445525,3	442788,7	456067,3	651966,3
Податкові надходження до зведеного бюджету України, млн грн	234447,7	334691,9	360567,2	353968,1	367511,9	507635,9
Податок з доходів фізичних осіб, млн грн	51029,3	60224,5	68092,4	72151,1	75202,9	99983,2
Частка податку у номінальному ВВП, %	4,7	4,6	4,8	5,0	4,7	5,1
Частка податку у доходах Зведеного бюджету, %	16,2	15,2	15,3	16,3	16,5	15,3
Частка податку в податкових надходженнях до Зведеного бюджету, %	21,8	18,0	18,9	20,4	20,5	19,7

* 2014–2015 р. – без урахування окупованої території АРК.

** Розраховано на основі даних [7; 8].

Таблиця 2

Структура надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України*

Показники	Сума податкових надходжень, млн грн			Структура податкових надходжень, %		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
ПДФО	72151,07	75202,95	99983,17	100	100	100
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із заробітної плати	61955,09	59859,13	68304,88	85,9	79,6	68,3
ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців	2587,872	3306,933	4663,876	3,6	4,4	4,7
ПДФО із заробітної плати шахтарів-працівників	1464,777	1241,304	494,1969	2,0	1,7	0,5
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку інших ніж заробітна плата	3534,82	4215,247	5920,639	4,9	5,6	5,9
ПДФО, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування	2608,28	1897,834	2141,881	3,6	2,5	2,1
Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати ПДФО	0,008914	0,004893	0,045207	0,0	0,0	0,0
ПДФО із доходу у вигляді відсотків	0	2126,017	8217,952	0,0	2,8	8,2
ПДФО із суми пенсійних виплат	0	21,73364	1085,793	0,0	0,0	1,1
Військовий збір	0	2534,662	9153,977	0,0	3,4	9,2

* Розраховано на основі даних [7; 8].

Таблиця 3

Динаміка податкового навантаження в Україні у 2010–2015 рр.

№ рядка	Показники	Роки					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	ВВП (у фактичних цінах, млрд грн)*	1079,3	1300	1408,9	1454,9	1586,9	1979,5
2	Податкові надходження до зведеного бюджету України, млн грн*	246,4	334,7	360,6	354	367,5	507,6
3	ПДФО	51	60,2	68,1	72,2	75,2	100
4	Єдиний соціальний внесок, млн грн	119,3	139,1	158	166,9	165,9	169,9
5	Податкове навантаження, % (р3/р1x100%)	22,8	25,7	25,6	24,3	23,2	25,6
6	Податкове навантаження з ПДФО, %	4,7	4,6	4,8	5,0	4,7	5,1
7	Загальний рівень фіскального навантаження, % ((р3+р4)/р1x100%)	33,9	36,4	36,8	35,8	33,6	34,2
8	Темпи приросту загального рівня фіскального навантаження, у % до попереднього періоду	–	7,6	1,0	–2,7	–6,1	1,8

* Розраховано на основі даних [7; 8; 9].

ням. Найбільшого значення частка податку в доходах Зведеного бюджету досягла у 2014 р. (16,5%), а найменшого – у 2011 р. (16,2%). Аналогічно була динаміка показника в податкових надходженнях – найбільше значення у 2010 р. становило 21,8%, а найменше у 2011 р. – 18,0%.

У 2015 р. фіскальна значимість податку на доходи фізичних осіб порівняно з попереднім роком зменшилась, однак значно зросла абсолютна його величина (рис. 1).

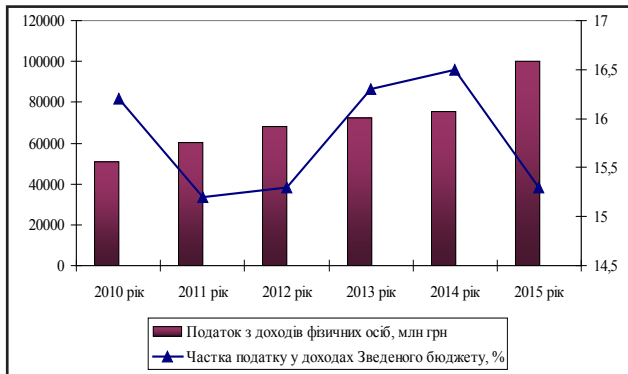

Рис.1. Динаміка податку на доходи та його роль у наповненні Зведеного бюджету України*

* Розраховано на основі даних [7; 8]

Протягом 2010–2015 рр. спостерігалася стійка тенденція до зростання абсолютного розміру надходжень податку на доходи фізичних осіб із 5129,3 до 99983,2 млн грн. Одним із факторів такого зростання стало запровадження у 2014 році у складі податку військового збору, який спричинив додатковий тиск на доходи населення, водночас забезпечивши надходження в розмірі 2534,7 млн грн. Загалом частка від оподаткування доходів у надходженнях зведеного бюджету коливалася на рівні 15–16,5%.

Аналізуючи структуру податку варто відзначити, що найбільшою складовою аналізованого ПДФО є оподаткування заробітної плати, яка становить більш ніж половину всіх надходжень податку (таблиця 2).

П'ята частина надходить до державного бюджету у вигляді військового збору (9,2 млрд грн), введеного у 2014 р. як тимчасовий засіб наповнення бюджету в надзвичайних умовах. Крім того, суттєву частку посідають надходження від оподаткування відсотків (8,2 млрд грн).

Найбільша частка в структурі надходжень ПДФО до Зведеного бюджету України належить податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку у вигляді заробітної плати, яка у 2013 р. – 85,9%, а у 2015 р. – 68,3%. Питома вага податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку інших ніж заробітна плата зросла із 4,90 % у 2013 р. до 5,9% у 2015 р.

Порівняно з попереднім роком у структурі податку на доходи фізичних осіб практично помітним є зростання частки надходжень від оподаткування доходу у вигляді відсотків та від військового збору. Питома вага інших складових ПДФО, зазначених у таблиці 2, є значно нижчою і коливається в межах від 0% до 3,70 %.

Не менш важливим показником ефективності оподаткування є рівень податкового навантаження. Саме рівень податкового навантаження (податкового тягара) показує хто і якою мірою буде сплачувати податки.

В економічній літературі під податковим навантаженням розуміють фінансове поняття, яке характеризує (у відносному вимірі) ту частину виробленого і розподіленого суспільного продукту (доданої вартості), котра розподіляється і перерозподіляється на користь держави за допомогою механізмів оподаткування [6, с. 248].

Загальноприйнятим показником, що використовується для міжнародних порівнянь податкового навантаження на економіку, є податковий коефіцієнт, що розраховується як відношення суми сплачених податків, враховуючи обов'язкові платежі до соціальних фондів, до ВВП. Одночасно він є показником фіскальної ефективності податкової системи країни.

Динаміку показника податкового навантаження, а також складових його розрахунку наведено в таблиці 3.

Розраховувачи коефіцієнти, маємо можливість спостерігати, що протягом останніх років податкове навантаження на громадян із ПДФО коливалось на рівні 4,7–5,1% від ВВП, досягнувши найвищого рівня у 2015 р.

Показник податкового навантаження в країні у 2015 р. становив 25,6%. Однак слід зауважити, що цей показник не враховує фіскального тиску, що здійснюють так звані «соціальні податки» до яких відносять відрахування в пенсійний фонд та фонди обов'язкового державного соціального страхування, із врахуванням яких показник податкового навантаження становить набагато вище значення.

Загальний рівень фіскального тиску у 2015 р. аналогічно дещо зріс, однак також не вийшовши за межі, в яких коливалось значення показника протягом останніх років. Це свідчить, що податкові реформи, проведені урядом України у 2014–2015 рр. не були кардинальними і суттєво не вплинули на податкову ситуацію в країні та оподаткування доходів зокрема.

З першого січня 2015 р. набув чинності закон про зміни до Податкового кодексу, які торкнулись, зокрема нарахування і сплати податку на доходи фізичних осіб. Основними серед цих змін було запровадження ставки 18% замість базових 15% та 20%.

Презентуючи проекти податкових реформ, Міністерство фінансів України обґрунтовувало наведені зміни спрощенням податкової системи та податкового адміністрування. Однак відмова від прогресивної шкали оподаткування послабила виконання податком на доходи соціальної функції, за якої більше платить той, хто більше отримує.

Підтвердженням цього є проведені розрахунки суми податку на доходи, що сплачувався населенням із різними доходами. Так, для населення із низькими доходами, для прикладу візьмемо суму, на рівні мінімальної заробітної плати у 2016 р., сума податку в результаті проведених реформ змінилась не суттєво:

– у 2015 році ПДФО = $(1378 - 609 - 1378 * 3,6\%) * 0,15 = 107,91$ грн;

– у 2016 році ПДФО = $(1378 - 689) * 0,18 = 124,02$ грн.

Найбільший вплив зміни ставки податку відчуло населення із доходами на рівні середньої заробітної плати. Ті громадяни, що отримували заробітну плату на рівні середньої почали платити на 183, 48 грн податку більше:

– у 2015 році ПДФО = $(5183 - 5183 * 3,6\%) * 0,15 = 749,46$ грн;

– у 2016 році ПДФО = $5183 * 0,18 = 932,94$ грн.

Водночас для населення із високим рівнем доходів, у результаті відмови від прогресивної шкали оподаткування, сума податку зменшилась:

– у 2015 році ПДФО = $(10 \cdot 1218) \cdot 0,15 + (33250 - 10 \cdot 1218 - 20706 \cdot 3,6\%) \cdot 0,2 = 6026,09$ грн;

– у 2016 році ПДФО = $33250 \cdot 0,18 = 5985,0$ грн.

Соціально-регулююча роль ПДФО полягає в тому, що він ставить рівень оподаткування в пряму залежність від обсягу доходу платників, за умови, що в країні використовується прогресивна шкала оподаткування. За допомогою прогресивних ставок і пільг в оподаткуванні можна зменшувати податковий тягар для малозабезпечених верств населення і посилювати для осіб із високими доходами. Послаблення соціальної функції оподаткування доходів є одним із основних дестабілізуючих факторів вітчизняної податкової системи. Проведене дослідження показало, що найбільший вплив підвищення ставки з 15% до 18% мало на населення із середнім рівнем доходів, а це більша частина населення України. Збільшився податковий тягар і на бідні верстви населення. Проте для громадян, які отримують значні доходи, у розмірі більшому ніж 10 мінімальних заробітних плат, навпаки – податковий тягар послабився.

Ще однією специфічною складовою механізму оподаткування доходів фізичних осіб у вигляді заробітної плати є податкової соціальної пільги. Її зміст полягає у зменшенні бази оподаткування для осіб із низьким рівнем заробітної плати.

Податковим кодексом було передбачено збільшення розміру ПСП до рівня мінімальної заробітної плати з 1 січня 2014 р. Такі зміни мали б зміст, оскільки мінімальна заробітна плата залишалась у розмірі, визначеному урядом і це відіграло роль захисту малозабезпечених верств населення. Однак розмір податкової соціальної пільги залишався на рівні 50% від мінімальної заробітної плати і з 1 січня 2016 року цей рівень було встановлено безстроково.

У результаті маємо складний та заплутаний механізм надання податкової соціальної пільги щодо використання якої існує багато обмежень. А фактично «ціна питання» становить від 124 грн до 248 грн, на які зменшується сума ПДФО особам, які скористались правом на ПСП.

У контексті соціального аспекту оподаткування доходів фізичних осіб хотілось би зауважити зменшення ставки з 20 до 18% на пасивні доходи, зокрема відсотки за депозитами (в результаті проведеного декларування доходів нашими урядовцями досить поширеною статтею доходів були саме отримані дивіденди), а також уведене новим урядом оподаткування пенсій. Податковий тиск на громадян із низьким рівнем доходів залишається високим, що негативно впливає на їх рівень життя, тоді як більш заможні громадяни, сплачують податок із пасивних доходів за заниженими ставками [3, с. 355].

Таким чином, на сьогоднішньому етапі податок на доходи фізичних осіб у частині чинних ставок є надміру фіскальноспрямованим та не виконує належним чином соціально-регулюючої функції. Відхід від прогресивного оподаткування лише погіршує ситуацію, поглиблюючи диференціацію між доходами різних соціальних груп населення, збільшуючи нерівність між ними.

Висновки. Отже, податок на доходи фізичних осіб є одним із основних у податковій системі країни та відіграє значну фіскальну роль. Однак головною про-

блемою є те, що система оподаткування доходів у нашій країні на сьогодні не є нейтральною і соціально справедливою. Уніфікація ставки податку на рівні 18% та оподаткування дивідендів за значно нижчою ставкою в 5% призводить до ситуації, коли бідні верстви населення, для яких основним джерелом доходу є зарплата, у структурі власних витрат сплачують значно більший обсяг коштів, ніж заможні.

Незважаючи на зміни в чинному законодавстві і надалі спостерігається тенденція до нерівномірного розподілу податкового навантаження між різними верствами населення, що робить очевидною необхідність послідовного реформування наявного механізму функціонування ПДФО.

Задля формування ефективної системи оподаткування доходів фізичних осіб, підвищення стимулюючої та регулюючої ролі ПДФО варто було б складний механізм нарахування податкової соціальної пільги з ПДФО замінити введенням неоподатковуваних доходів на рівні прожиткового мінімуму. Така практика існує в багатьох зарубіжних країнах, вона дозволяє послабити тиск на незаможні верстви населення і спростити процедуру адміністрування ПДФО.

Посилити соціально-регулюючу роль податку на доходи можна лише повернувшись до прогресивної шкали оподаткування, що дозволить дещо зменшити нерівномірність розподілу доходів між різними верствами населення, та на сьогодні в Україні становить одну із основних соціальних проблем.

Важливим у забезпеченні ефективної системи оподаткування доходів також є налагодження дієвої системи контролю та формування відповідної податкової культури населення, що можливо досягнути шляхом підвищення рівня довіри до уряду та якості роботи фіскальних органів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамченко Н. Податок на доходи фізичних осіб в системі децентралізації державного управління / Н. Абрамченко // Молодий вчений. – 2015. – № 12(1). – С. 88–91.
2. Цимбалюк І. Значення податку на доходи фізичних осіб у системі територіальних фінансів / І. Цимбалюк // «Науковий вісник» Буковинського державного фінансово-економічного університету. – 2013. – С. 204–212.
3. Помулева В. Соціальні аспекти податку на доходи фізичних осіб : світовий та вітчизняний досвід / В. Помулева // Статий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 354–357. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_78.
4. Десятнюк О. Інновації податку на доходи фізичних осіб у контексті норм Податкового кодексу України / О. Десятнюк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8(2). – С. 3–9. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apreg_2012_8%282%29_3.
5. Катрук Н. Світовий досвід оподаткування доходів громадян і його використання в Україні / Н. Катрук // Схід. – 2009. – № 2(93). – С. 11–15.
6. Кізіма Т. Податкове навантаження на домогосподарства : теоретичні підходи та методика визначення / Т. Кізіма // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2009. – № 2. – С. 248–253.
7. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах [Електронний ресурс] / Державна служба статистики : Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Звітність про виконання бюджетів [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України : Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>.
9. Доходи бюджету та Пенсійного фонду [Електронний ресурс] / Ціна держави – проект CASE Україна. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/pension>.